

Ю.В. Делія,
кандидат юридичних наук, доцент,

О.О. Мирошниченко,
здобувач кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності Донецького
юридичного інституту МВС України

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті аналізуються адміністративно-процесуальні особливості реалізації прав громадян на розгляд та вирішення в органах внутрішніх справ направлених ними заяв, пропозицій і скарг. На основі досліджених правових засад регламентації процедури розгляду звернень громадян і науково-теоретичного підґрунтя для визначення ролі й місця цього різновиду адміністративних проваджень сформульовано його характерні риси та конкретизовано зміст діяльності.

Ключові слова: звернення громадян, управлінська діяльність, органи внутрішніх справ, адміністративний процес, адміністративне провадження.

В статье анализируются административно-процессуальные особенности реализации права граждан на рассмотрение и решение в органах внутренних дел направленных ими заявлений, предложений и жалоб. На основе исследованных правовых начал регламентации процедуры рассмотрения обращений граждан и научно-теоретической базы для определения роли и места этой разновидности административных производств сформулированы ее характерные черты и конкретизировано содержание деятельности.

Ключевые слова: обращение граждан, управленческая деятельность, органы внутренних дел, административный процесс, административное производство.

Paper analyzes the administrative and procedural characteristics of the right of citizens to address and resolve in the police their applications, proposals and complaints. On the basis of the investigated legal principles, regulating the procedure of consideration of citizens and the scientific and theoretical basis for the determination of the role and place of this kind of administrative proceedings its characteristic features and the content of the activity are formulated.

Keywords: treatment of citizens, administrative activity, police, administrative proceedings, administrative proceedings.

Сучасний стан державотворення в Україні характеризується дедалі більшим посиленням уваги до утвердження загальнолюдських демократичних цінностей, зокрема пріоритетності прав і свобод громадян. Роздуми про механізми та гарантії реалізації прав і свобод громадян стали цілком звичним явищем, яке пронизує практично всі фундаментальні дослідження, що здійснюються за різними напрямками юридичної науки. Те саме стосується і політичної влади, що проголошує утвердження пріоритету прав і свобод людини у власних програмних документах і стратегіях суспільного розвитку. Поряд із цим, аналіз матеріалів наукових розробок фахівців у галузі права яскраво демонструє, що наявність великої кількості праць і захищених дисертаційних досліджень не сприяють переходу на якісно новий рівень у діяльності суб'єктів владних повноважень під час роботи зі зверненнями громадян.

Широкий спектр питань, пов'язаних з реалізацією громадянами права на звернення до органів внутрішніх справ, зумовили пильну увагу до них фахівців різних

галузей права і вчених. Значний науковий внесок у дослідження теоретико-правових питань і практичних аспектів організації роботи зі зверненнями громадян зробили вітчизняні науковці: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, С. Г. Стеценко, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та ін. Окремі аспекти цієї проблематики досліджували І. Л. Бородін, І. О. Грибок, Т. О. Гуржій, І. С. Ковальчук, О. В. Кузьменко, І. І. Сіліч, В. П. Тарануха, М. М. Тищенко, Є. О. Шевченко та інші. З початку року побачили світ наукові розробки С. С. Чернявського та О. Ю. Татарова “Правове та організаційне забезпечення розгляду в ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші дії” [1] і Т. О. Дячок “Звернення громадян – шлях вирішення гострих суспільних проблем” [2]. Водночас увагу дослідників здебільшого було зосереджено на аналізі інституційних аспектів звернень громадян з погляду науки матеріального та процесуального адміністративного права. Втім, незважаючи на активізацію наукових досліджень з цієї проблематики, багато питань залишаються дискусійними.

З огляду на викладене вище, метою цієї статті є дослідження питань адміністративно-процесуальних особливостей реалізації прав громадян на розгляд та вирішення в органах внутрішніх справ направлених ними заяв, пропозицій і скарг.

У діяльності ОВС одним із найбільш складних питань є диференціація підходу до вирішення питань за заявами і повідомленнями про правопорушення та злочини. Складність полягає в тому, що загальна кількість відповідних звернень громадян та юридичних осіб щороку збільшується (з 1,8 млн у 2000 р. до 3,3 млн у 2011 р.) [1, с. 86], що кореспондується зі збільшенням як адміністративних, так і кримінальних проваджень. Водночас у чинному законодавстві правовий механізм перевірки заяв і повідомлень про правопорушення ще недостатньо визначений. Чітка регламентація адміністративної діяльності на початковому етапі провадження є передумовою законності та обґрунтованості і подальшого прийняття рішення зі звернення, відтак перевірки та законності в цілому. Тобто ще однією гарантією законності.

МВС України у зв'язку зі змінами в питаннях, пов'язаних із диференційованим підходом при вирішенні заяв і повідомлень про протиправні дії та набранням чинності новим Кримінально-процесуальним кодексом України, ухвалено ряд підзаконних нормативно-правових документів. Зокрема, наказ Міністра МВС України “Про затвердження змін до Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів органів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань” від 19.10.2012 № 923 [3].

Зміщення акцентів з декларативного проголошення на гарантування реалізації громадянами конституційно встановленого права на звернення до органів влади, їх посадових і службових осіб має стати необхідною умовою подолання браку відповідальності, що допоки спостерігається в діяльності багатьох державних структур. Наведене вище стосується і проведення наукових досліджень з тематики реалізації громадянами наданих їм прав, результати яких мають використовуватися у практичній роботі під час розроблення відомчих нормативно-правових актів, налагодження безпосереднього спілкування з населенням для ефективного подолання проблемних ситуацій, за вирішенням яких пересічна людина звертається до суб'єктів владних повноважень.

Один з аспектів окресленої проблеми вбачається в тому, що у правозастосуванні юридичні гарантії не здатні повною мірою втілюватися в життя, коли у свідомості відповідних суб'єктів суспільних відносин їх значення нівелюється чи спотворюється. У більшості наукових шкіл, які існують в Україні, загалом досягнуто єдності в поглядах щодо того, що за своєю природою гарантія якнайтіснішим чином пов'язана з іншою парною категорією – правом і обов'язком. Без цих компонентів будь-які гарантії втрачатимуть свій сенс. Слід цілком погодитися із твердженням Г. В. Гребенькова, який обґрунтовано доводить, що “...така прагматична ситуація знов і знов породжує теоретичну ситуацію – знову “впертися” в поняття права, адже змінився

зміст права, що відштовхується тепер не від держави як принципу своїх “засад”, а від тих демократичних принципів, які держава всього лише повинна й зобов’язана не породжувати, а захищати” [4, с. 9–10].

У роботі органів внутрішніх справ зі зверненнями громадян однією з таких форм реалізації гарантій є адміністративно-процесуальна форма. Адміністративна процесуальна форма передбачає оптимальний для здійснення тих чи інших адміністративно-процесуальних дій визначений законом порядок, який містить *програму* адміністративно-процесуальної діяльності, спрямовану на реалізацію її головної мети, – здійснення функцій виконавчої влади [5, с. 242].

Концепцією створення Національної системи опрацювання звернень до органів виконавчої влади, ухваленою 9 червня 2011 року, визначено, що удосконалення системи державного управління, проведення системних соціально-економічних реформ потребує налагодження ефективної взаємодії з громадськістю, насамперед, для виявлення за допомогою зворотного зв’язку проблемних питань державної політики, забезпечення оперативного реагування на суспільні потреби [6]. Отже, як одна зі складових державної виконавчої влади міліція на сьогодні має не лише сумлінно й ефективно виконувати покладені на неї завдання боротьби зі злочинністю, захисту від протиправних посягань на життя і здоров’я, майно, права та інтереси громадян – нагальною потребою і необхідною передумовою для досягнення відповідності результатів роботи ОВС потребам суспільства є постійне зміцнення відносин партнерства та взаємної допомоги із самими громадянами.

Як свідчить практика правозастосування, у діяльності багатьох правоохоронних органів під час приймання, реєстрації або вирішення звернень громадян, які містять інформацію про злочини, донині продовжують існувати тенденції, що не сприяють ефективній боротьбі зі злочинністю, охороні прав і законних інтересів громадян, захисту інтересів суспільства й держави.

Законодавством України, зокрема Законом “Про звернення громадян”, визначено основні засади, на яких здійснюється робота із заявами (клопотаннями), пропозиціями та скаргами громадян в усіх органах державної влади – законодавчих, виконавчих й судових, а також Прокуратури України, місцевих державних адміністраціях і органах місцевого самоврядування тощо. При цьому робота з такими видами звернень, як заяви і повідомлення про злочини, що вчинені або готуються, є прерогативою державних правоохоронних структур. Прокуратура України, Служба безпеки, прикордонні, митні, податкові органи (так само, як і органи внутрішніх справ) здійснюють прийом та розгляд заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, у межах своєї компетенції й на підставі вимог відомчих нормативно-правових актів – наказів і відповідних інструкцій.

Правовий механізм перевірки заяв та повідомлень покладається на підзаконне (відомче) реагування. Зазначимо, що чітка регламентація процесуальної діяльності на початковому етапі перевірки заяв і повідомлень є передумовою законності та обґрунтованості подальшого реагування на звернення громадян, тобто однією з гарантій законності в діяльності ОВС. Гарантування захисту громадян можливе за умови, що кожному факту порушення закону надаватиметься вчасна належна правова оцінка шляхом встановлення точної відповідності обставин події.

Обліково-реєстраційна діяльність має певні питання, що потребують подальшого вдосконалення. На викорінення фактів нереєстрації заяв та повідомлень МВС України ухвалено наказ “Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, надзвичайні ситуації й інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України” від 22.10.2012 № 940, згідно з яким працівники ОВС, отримавши заяву чи повідомлення, зобов’язані діяти відповідно до Інструкції. Загальна організація обліково-реєстраційної роботи в ОВС покладається на начальника міськрайліноргану, а в разі його відсутності – на особу, яка виконує його обов’язки. У цьому дослідженні висунуто конкретні пропозиції, спрямовані на покращання захисту громадян, які потерпіли від правопорушень, і громадян, які звернулися за захистом з інших причин.

Згідно з п. 3 ст. 10 Закону України “Про міліцію”, співробітники міліції, відповідно до своїх завдань, зобов’язані приймати та реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати за ними рішення. Конкретизуючи сказане, слід окремо зупинитися на з’ясуванні змісту діяльності ОВС за напрямками, по-перше, роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України й, по-друге, приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. На нашу думку, зміст роботи зі зверненнями громадян, а також організація їх особистого прийому в системі МВС України є більш широким напрямом діяльності, оскільки її метою є приймання, реєстрація, розгляд, узагальнення та аналіз звернень громадян, а також контроль за дотриманням законодавства в цій сфері. З погляду теорії адміністративного процесуального права, цей напрям діяльності ОВС характеризується низкою рис, специфічних для адміністративного провадження за зверненнями громадян. За Т.О. Коломощ, провадження за зверненнями громадян – це регламентована адміністративно-процесуальними нормами діяльність органів публічної адміністрації з розгляду скарг, заяв і пропозицій окремих громадян та їхніх колективів [7, с. 247].

Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України визначає термін “заява” як звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності органів внутрішніх справ, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності; а поняття “скарга” – як звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, установ, організацій, об’єднань громадян, підприємств, посадових осіб [8]. Тому, на нашу думку, залежно від інформації, яка міститься у зверненні, воно може вважатися заявою (повідомленням) про злочинні діяння, що вчинені або готуються, а отже, мати форму заяви або скарги фізичної особи, поданої до органу внутрішніх справ. Відмінності в порядку роботи з такими зверненнями виявлятимуться в порядку їх приймання, а також реєстрації та розгляду.

Аналіз положень Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, дозволяє твердити, що організація роботи ОВС за цим напрямом включає три окремі групи заходів, або стадій: приймання заяв (повідомлень), їх реєстрацію та розгляд. Сутність термінів, що використовуються, чітко визначено в тексті Інструкції. Під терміном “приймання” слід розуміти дії посадових осіб органів внутрішніх справ при одержанні заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються; “реєстрація” полягає у присвоєнні кожній отриманій заяві і повідомленню про злочин порядкового номера і фіксації в передбачених Інструкцією облікових документах стислих даних про заяви і повідомлення про злочини, що вчинені або готуються; “розгляд” – це здійснення перевірки відомостей про злочини, що вчинені або готуються, про які йдеться в заяві і повідомленні, узагальнення матеріалів та прийняття рішення згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства [9]. Порівняння положень зазначеної Інструкції з нормами Закону України “Про звернення громадян” дозволяє твердити, що особливістю процедури приймання заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, є різне правове положення посадових (службових) осіб, які одержують таке звернення. За Положенням про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України, звернення від громадян надходять до органів внутрішніх справ у вигляді листів (поштою) та під час їх особистого прийому посадовими особами (усні й письмові). Первинний розгляд письмових звернень громадян проводиться керівниками органів внутрішніх справ або заступниками керівників відповідно до їх повноважень [8]. Проаналізувавши теоретичний і прак-

тичний науковий здобуток, автор звертає увагу на те, що перевага в реагуванні надається письмовій формі пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг (усну форму звернень обирає лише 15% громадян) через те, що це дозволяє службовим особам правоохоронних органів відреагувати більш м'яко. Як правило, викладені в письмовій формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) або скарги громадян адресуються безпосередньо керівникові і ним приймаються; те саме стосується й усних звернень, які одержано під час особистого прийому керівництвом органу внутрішніх справ. Для заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, Інструкцією передбачено, що незалежно від місця і часу їх скоєння, повноти отриманих зведень і форми подання, а також особистості заявника вони приймаються цілодобово оперативним черговим того органу внутрішніх справ, до якого звернулася особа чи надійшло повідомлення [9]. Також характерною особливістю процедури приймання заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, є те, що для таких форм звернень Інструкцією передбачено особливу форму подання – протокол усної заяви (повідомлення) про злочин, тоді як для інших звернень встановлено, що письмові звернення громадян, оформлені належним чином і подані в установленому порядку, підлягають обов'язковому прийняттю, реєстрації та первинному розгляду з метою визначення їх належності до компетенції органів внутрішніх справ та призначення за ними конкретного виконавця [8]. Тобто для будь-яких звернень загалом під час їх приймання не йдеться про те, чи містять вони інформацію про вчинені або підготовлювані злочини, тому що це питання вирішуватиметься не на стадії приймання, а під час перевірки викладених у них відомостей.

Стосовно особливостей порядку реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, то, як було зазначено вище, у разі, коли звернення громадянина містить таку інформацію, норма Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України містить відсылку на відповідну Інструкцію.

Заяви і повідомлення про злочини, що вчинені або готуються, реєструються цілодобово в чергових частинах органів внутрішніх справ оперативними черговими відразу після їх надходження, що відображається в журналі реєстрації заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, а також на персональній електронно-обчислювальній машині (ПЕОМ) шляхом введення до автоматизованої інформаційно-пошукової системи (АІПС) «ФАКТ» [13]. При цьому норма Інструкції окремо виділяє особливості реєстрації таких протиправних діянь, які пов'язані з учиненням насильства в сім'ї: абзац другий п. 3.1. встановлює обов'язок працівників служби дільничних інспекторів міліції, кримінальної міліції у справах дітей протягом трьох днів після реєстрації заяви чи повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу інформувати про це управління або відділ у справах сім'ї та молоді відповідної місцевої державної адміністрації.

Щодо форми заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, зі змісту положень Інструкції випливає те, що вони мають бути оформлені в письмовому вигляді й підписані особою, яка їх подає. Зареєстровані заяви про злочини доповідаються начальнику органу внутрішніх справ або особі, що виконує його обов'язки, які організують їх розгляд згідно з вимогами КПК України [9]. Отже, наведена норма безпосередньо вказує на кримінально-процесуальний, а не адміністративний порядок розгляду заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються. На нашу думку, на стадії розгляду заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, простежується чіткий органічний зв'язок норм адміністративно-процесуального та кримінально-процесуального права, що доповнюють одне одного. З цього питання слушною є думка Г. П. Середи, який твердить про допоміжний характер діяльності з розгляду заяв і повідомлень про злочини й односторонню її спрямованість на досягнення кінцевого результату – порушення кримінальної справи [10, с. 6]. Тому зазначена стадія, якщо розглядати її в контексті адміністративного провадження, є завершальною й не може мати наступної факультативної стадії

оскарження, яка характерна для проваджень за зверненнями громадян, оскільки після неї починають діяти вже норми іншої галузі права, а саме кримінально-процесуального.

Серед засобів забезпечення законності в діяльності органів державної влади гарантіям також відводиться чільне місце – у цьому аспекті гарантії законності набувають більш широкого змісту, оскільки визначаються через, власне, законність і пов'язані із цим явища: дисципліну, правопорядок і громадський порядок. Таким розумінням законності під час здійснення виконавчо-владних повноважень оперує, передусім, теорія адміністративного права.

Вважаємо, що зміст юридичних гарантій характеризується наявністю своєрідних, іманентно притаманних їм чинників: гарантія закладає механізми захисту прав, свобод і інтересів громадян, а також виконання ними своїх обов'язків; крім того, саме гарантія постає засобом їх практичної реалізації, тобто втілення в життя. На цій підставі також можна твердити, що поняття і сутність юридичних гарантій реалізації громадянами права на звернення до органів державної виконавчої влади має розглядатися невідривно від такої категорії, як *права людини* загалом. Тому справедливою є позиція Т.О. Мацелик, яка констатує, що аналіз сучасних наукових і науково-публіцистичних джерел свідчить про те, що більшість науковців на перше місце серед суб'єктів права ставлять людину і лише потім вивчають структуру та функціонування апарату публічної влади [11, с. 251].

Дійсна та дієва – не формально визначена, а підкріплена надійними гарантіями реалізації громадянами права на звернення до органів внутрішніх справ є можливою лише за умови вирішення проблеми демократизації виконавчої влади загалом, утвердження належних засад громадського контролю за діяльністю всіх без винятку органів державної влади – перш за все, у частині убезпечення людини від протиставлення її законних прав інтересам і цілям окремих посадових осіб міліції. Направлення громадянами звернень до ОВС є формою громадського контролю за діяльністю суб'єктів виконавчої влади, зокрема міліції, а тому створення всіх необхідних умов для заснованого на законі, повного, всебічного і неупередженого розгляду їхніх заяв, пропозицій або скарг керівниками органів і підрозділів відповідних рівнів прямо впливає на результат процесу оптимізації діяльності ОВС. Тобто розв'язання завдань підвищення ефективності роботи ОВС у напрямі розгляду звернень громадян і громадського контролю за діяльністю суб'єктів державної влади є взаємно обумовленим.

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що загалом звернення громадян, незалежно від їх форми, слугують універсальним засобом для порушення як адміністративних проваджень, так і проваджень у кримінальних справах. Це стосується, перш за все, заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються, котрі залежно від інформації, що в них викладена заявниками, є різновидами звернень громадян. Отже, звернення громадян до органів внутрішніх справ постають не лише засобами захисту їхніх прав і законних інтересів, а й джерелом одержання інформації про порушення законності та осіб, які готуються вчинити злочини або схильні до вчинення правопорушень, а також іншої необхідної для організації та планування роботи ОВС інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Чернявський С.С.* Правове та організаційне забезпечення розгляду в ОВС заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші дії / С.С. Чернявський, О.Ю. Татаров // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 2. – С. 85–93.
2. *Дячок Т.О.* Звернення громадян – шлях вирішення гострих суспільних проблем / Т. О. Дячок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 148–149.
3. Про затвердження змін до Інструкції з організації діяльності чергових частин органів і підрозділів органів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань : Наказ МВС України від 19 жовтня 2012 р. № 923 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // mvs.gov.ua](http://mvs.gov.ua).

4. *Гребеньков Г.В.* Идея правовой персоналогии в контексте актуальных проблем философии права / Г. В. Гребеньков // Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 4 (43). – С. 8–14.
5. *Короєд С.О.* Адміністративний процес як форма юридичної діяльності / С. О. Короєд // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 53. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 238–243.
6. Про схвалення Концепції створення Національної системи опрацювання звернень до органів виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.06.2011 № 589-р // Офіційний вісник України. – 2011. – № 47. – Стор. 223. – ст. 1925. – код акту 57293/2011.
7. Адміністративне право України : Підручник / За заг. ред. Т.О. Коломоєць. – К. : Істина, 2010. – 480 с.
8. Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.10.2004 № 1177 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 43. – Стор. 93. – Ст. 2853. – Код акту 30471/2004.
9. Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 14.04.2004 № 400 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 19. – Стор. 341. – Ст. 1366. – Код акту 28843/2004.
10. *Середа Г.П.* Організаційно-правові аспекти прокурорського нагляду за додержанням законів при прийманні, реєстрації, перевірці та вирішенні заяв і повідомлень про злочини : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Г.П. Середа ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 17 с.
11. *Мацелик Т.О.* Класифікація суб'єктів адміністративного права / Т. О. Мацелик // Держава і право : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 53. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. – С. 248–253.

Отримано 14.02.2013